

že artikulace je nekonečný úkol, neboť „díry“ sociální nemožou být nikdy definitivně „zašity“ (*sutured*) tak, aby jimi nepronikala chaotická mlhovina ještě neartikulovaných prvků, narušujících nutnost systémového řádu.

3. Pluralistický monismus diskursivních praktik proti dualismu vědomí a bytí

Pro Laclaua a Mouffeovou není žádný prvek myslitelný vně diskursivních podmínek své danosti. Ani v sociálních praktikách nelze odlišit jejich nediskursivní (behaviorální) od diskursivního (symbolického) aspektu. Jakýkoliv domněle nediskursivní komplex – instituce, technika, produktivní organizace – je ve skutečnosti komplexní strukturou diferenčních pozic, která je pochopitelná jen jako síť znakových diferencí. To, že každý objekt je vždy konstituován jako objekt diskursu, nikterak nepopírá existenci či neexistenci vnějšího světa. Znamená to jen, že má-li se událost v tomto světě stát objektem našich úvah, musí být zarámována znaky diskursu, které jí svěřují význam, jehož prostřednictvím nám je dána. „Zemětřesení či pád cihly jsou událostmi, které jistě existují ve smyslu, že se zde a nyní dějí nezávisle na mé vůli. Avšak zda je jejich specifická jakožto objektů nastolena v termínech ‚přirozených fenoménů‘, nebo ‚výrazů božího hněvu‘, záleží na strukturaci diskursivního pole. Nepopíráme, že takové objekty existují externě vůči našemu myšlení, ale něco jiného je tvrdit, že by se mohly samy ustavit jakožto objekty mimo nějakou diskursivní podmínku vynoření.“⁵³

Princip koextenzivity diskursivních a nediskursivních praktik mohou považovat za úpadek do idealismu či solipsismu jen ti, kteří považují diskurs za výraz, odraz či reprezentaci významového obsahu daného ve vědomí. Takovým pojetím však otrásl už Althusser, když zdůraznil praktickou a materiální povahu ideologie. Udělal tím krok za „klasickou dichotomií objektivního pole ustaveného vně jakékoliv diskursivní intervence a diskursu spočívajícího v čistém výrazu myšlení.“⁵⁴ Za tuto dichotomii také

⁵³ Ernesto Laclau a Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 108.

⁵⁴ Tamtéž.

míří zdůraznění performativních efektů řečových aktů i Wittgensteinova definice jazykové hry, v níž je v neoddělitelné jednotě zahrnuto jednání a mluvení. Žádná sociální činnost není myslitelná bez jazykové (symbolické) komunikace a z druhé strany žádná komunikace není myslitelná bez materiálního aspektu. Žádný význam se nemůže oprostít od vnějškovosti znaku, která je nepostradatelnou podmínkou jeho srozumitelnosti jako jedné z pozic ve vnějším prostoru diferenciacie. Tento prostor nikdy nemůže být zavínut do neprostorového bodu nějaké ideje pro vědomí, nikdy nemůže být sjednocen a stráven v homogenní zkušenosti transcendentálního subjektu. Tato časoprostorová materialita nikdy nemůže být vstřebána do neprostorové a nečasové ideje, nazírané vědomím – nikdy nemůže být sjednocena, strávena, asimilována do homogenní zkušenosti transcendentálního subjektu (tedy subjektu „očistěného“ od světské prostorovosti a časovosti). Materialita diskursu se doplňuje s jeho praktickou povahou: diskurs nikdy není pouhým teoretickým odrazem reality, nýbrž je vždy ritualizovanou sociální praktikou strukturovaných gest, úkonů a ceremonií.

Gramscimu i Althusserovi zabránilo v pochopení diskursivní povahy sociální marxistické vykázaní ideologie a občanské společnosti do nadstavby, které je navzdory zdůraznění jejich zpětného vlivu uvrhává do odvozené pozice kontingentního „doplňku“ nutné esence – pouhého jevového vtělení předem dané substance. Navzdory svému důrazu na aktivní vliv (Gramsci) a materiální povahu (Althusser) kultury a ideologie nemohli tyto myslitelé překročit metafyzický dualismus hmoty a ducha, bytí a vědomí, činu a slova, jehož obdobou je právě marxistické rozdělení společnosti na základnu a nadstavbu, ale v přenesené podobě také odlišení nediskursivních a diskursivních praktik.

Jakmile se zhroutl tento dualismus, pak již hegemonická artikulace či naddeterminace nevyplňuje jen prázdné, nedeterminované prostory historické kontingence, ale stává se hlavním terénem historického dění, na němž se rozehrávají hlavní – nikoliv tedy pouze odvozené – zápletky historie. Díky své bezprostředně materiální a praktické povaze nemají diskursivní artikulace již žádnou ontologicky předchůdnou oporu v nějaké jiné, předdiskursivní konstituci prvků (diferencí a aktérů), ať již by taková opora byla pojata „materialisticky“ jako „bytí“ společnosti (Marxův

rozvoj výrobních sil), nebo „idealisticky“ jako její „duch“ (Hegelův rozvoj ideje). Sjednocující funkce těchto substančních pólů, které jako transcendentní principy organizovaly mnohost rozptýlených prvků do soudržné struktury, je nyní nahrazena samotnými diskursivními praktikami jejich propojování, artikulace.

Opuštění dichotomie vědomí/bytí a diskurs/praktika radikálně otevírá sociální prostor: „Synonymie, metonymie, metafora nejsou myšlenkovými formami, které přidávají druhý smysl primární, konstitutivní doslovnosti sociálních vztahů, nýbrž jsou součástí samotného primárního terénu, na němž se ustavuje sociálně.“⁵⁵ Toto ustavování je permanentní v tom smyslu, že nikdy nemůže plně vstřebat vnější elementy do uspořádané totality vnitřních momentů. Sociální realita nikdy neexistuje jako definitivně ohraničená pozitivita – přechod od elementů k momentům není nikdy u konce, hranice mezi „společností“ a neobyvatelnou *no man's land* za ní musejí být neustále re-konstituovány tváří in tvář permanentnímu ohrožení pořádku. Všechny artikulované instituce a struktury, relace a identity jsou pouze přechodné a omezené: „každý diskurs fixace se stává metaforickým: doslovnost je ve skutečnosti první z metafor.“⁵⁶ Neexistuje společnost jako předem určený obvod sociálních praktik, jako „zašitá“, sebedefinovaná totalita. Právě absence takové společnosti umožňuje a přímo vyžaduje artikulační praktiky.⁵⁷

Systém vzájemně vymezených diferencí je jen bárkou na otevřeném moři sociální, jež uvolňuje její diskursivní kotvy přivaly „významového nadbytku“. Postrukturalismus lze ve zkratce charakterizovat právě jako reflexi této nemožnosti ukotvit poslední významy věcí. Jeho tématem je právě nepřítomnost ontologického základu a zmnožování znaků, které se (marně) snaží ucpat „díru“ po něm. Nekonečné řetězy znaků „znamenají“ prázdné místo zbylé po Základu, které je původní podmínkou znamenání. Poststrukturalisté Foucault a Derrida radikalizují Lacana, když domýšlejí korelaci mezi nepřítomností substance a posledního smyslu a všudypřítomností signifikantních řetězců zaplňujících bezednou propast, která po nich zbyla. Jak píše Derrida: „Absence

⁵⁵ Tamtéž, 110.

⁵⁶ Tamtéž, 111.

⁵⁷ Tamtéž, 114.

transcendentálního znamenání donekonečna rozšiřuje pole a hru signifikace.⁵⁸

Nemožnost definitivního ustálení a ztuhnutí ovšem neznamená absolutní ztekutění všeho, neboť v něm by se nutně rozpustily i řetězce diferencí. Neexistence přítomné, pozitivně dané společnosti jako posledního signifikátu politického (či sociálně-teoretického) diskursu neznamená nepřítomnost pokusů opanovat tuto radikální otevřenost – zavřít pole diskursivity ustavením rádooby definitivních identit. Tato neurčitost a neuzavřenost – tato latentně všudypřítomná možnost „přenesení“ významu z jeho doslovné samozřejmosti do sféry symbolična – způsobuje, že každá sociální praxe je do jisté míry artikulační, tedy že nemůže být nikdy předem *zcela* podřazena pod princip mechanické repetice daného, ale vždy se v ní může jednat i o jeho podvracení. Tato subverze jako „přítomnost kontingentního v nutném ... se projevuje symbolizací, metaforizací, paradoxem, které deformují a zpochybňují doslovnou povahu každé nutnosti. Nutnost tedy neexistuje ve formě opěrného principu, základu, nýbrž jako úsilí o zdoslovnění, které fixuje difference relačního systému.“⁵⁹ Subverze číhá uvnitř etablovaného systému – kontingentní je přítomné v nutném, jiné ve stejném.

Každý diskurs se tak či onak snaží alespoň o přechodné ukotvení relativity v bodě, který by spočíval sám v sobě, a byl by tedy v tomto smyslu absolutní. Lacan nazval dílčí fixní body stanovující význam signifikačního řetězce *points de capiton*. Laclau a Mouffeová je nazývají uzlovými body (*nodal points*). Ty mají za cíl limitovat potenciálně nekonečnou produktivitu diskursu a ustavit ho jako uspořádaný systém znamenajících diferencí – tj. momentů. V semiologickém kontextu mohou být „elementy“ charakterizovány jako „plovoucí signifikanty“ (*floating signifiers*) – tedy takové znaky, které nejsou plně artikulovány jako články diskursivního řetězu. Latentní všudypřítomnost takových signifikantů třepí okraje každé sociální identity, symbolizuje přechodnost, neúplnost a dílčí charakter každého daného pořádku a tím

⁵⁸ Citováno tamtéž, 112 z Jacques Derrida, „Struktura, znak a hra v diskursu věd o člověku“, in: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*, přel. M. Petříček jr. (Bratislava: Archa, 1993), 179 (překlad upraven).

⁵⁹ Tamtéž, 115.

i možnost jeho subverze: „ambiguitní povaha signifikantu, jeho neupevněnost k nějakému signifikátu, může existovat jen potud, pokud existuje nadbytek (*a proliferation*) signifikátů. Není to chudoba signifikátů, nýbrž naopak polysémie, která desartikuluje diskursivní strukturu. To ona nastoluje naddeterminovanou, symbolickou dimenzi každé sociální identity. Společnost není nikdy s to být identická sama se sebou, neboť každý uzlový bod je ustaven uprostřed intertextuality, která ho přetéká. *Praktika artikulace tedy spočívá v konstrukci uzlových bodů, které částečně fixují význam; a částečná povaha této fixace pochází z otevřenosti sociální, která je zase důsledkem neustálého přetékání každého diskursu nekonečností pole diskursivity.*“⁶⁰

4. Konec dělnické třídy a logika demokratické ekvivalence

Pojetí sociální strukturace jako nastolované diskursivními praktikami má zákazonosné důsledky pro pojem subjektu, který je specificky moderní obdobou antického pojmu substance. Popřen je jak transcendentální subjekt jako pomyslný úběžník vší možné zkušenosti, tak subjekt individuální, na jehož přirozeném rozumu a schopnostech mělo být podle liberální ideologie založeno jeho soužití s ostatními. Subjekt není žádný jednotný a jednotící bod, nýbrž množství „pozic subjektu“ (*subject positions*) v rámci diskursivní struktury, která je poslední podmínkou možné zkušenosti. S odmítnutím pojmu subjektu jde ruku v ruce odmítnutí pojetí sociálních a politických aktérů jako předpoliticky a předdiskursivně ustavených nositelů skupinové identity.

To se týká i příslušníků třídy, jejichž identita, zájem a historický úkol mají být podle ortodoxního marxismu definovány dříve, než si je sami začnou jako takové uvědomovat v diskursu a politickém programu. V takovém ortodoxním pojetí mají diskursy a politické organizace nadstavby pouze odrážet předem danou identitu, definovanou postavením lidí v ekonomické základně (tj. ve výrobním procesu). Právě dichotomie mezi „třídou o sobě“ jako apriorní esencí (či substancí) a „třídou pro sebe“ jako empirickou existencí (či jevem) umožňovala marxistům-leninistům

⁶⁰ Tamtéž, 113.